

इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता आठवी

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

- (क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.
- (ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.
- (ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- (घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.
- (ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.
- (च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.
- (छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.
- (झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.
- (ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.
- (ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६
अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. २९.१२.२०१७ रोजीच्या
बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०१८-१९ या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित
करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता आठवी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

8V2ZNL

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या
पहिल्या पृष्ठावरील Q.R.Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व
प्रत्येक पाठ्यामध्ये असलेल्या Q.R.Code द्वारे त्या पाठासंबंधित
अध्ययन-अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य उपलब्ध
होईल.

प्रथमावृत्ती : २०१८
पुनर्मुद्रण : सप्टेंबर २०२०

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे ४११ ००४.
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे या पुस्तकाचे सर्व हक्क राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

इतिहास विषय समिती

डॉ. सदानंद मोरे, अध्यक्ष
श्री. मोहन शेते, सदस्य
श्री. पांडुरंग बलकवडे, सदस्य
डॉ. शुभांगना अत्रे, सदस्य
डॉ. सोमनाथ रोडे, सदस्य
श्री. बापूसाहेब शिंदे, सदस्य
श्री. बाळकृष्ण चोपडे, सदस्य
श्री. प्रशांत सरुडकर, सदस्य
श्री. मोगल जाधव, सदस्य-सचिव

नागरिकशास्त्र विषय समिती

डॉ. श्रीकांत परांजपे, अध्यक्ष
प्रा. साधना कुलकर्णी, सदस्य
डॉ. प्रकाश पवार, सदस्य
प्रा. अजिंक्य गायकवाड, सदस्य
प्रा. संगीता आहेर, सदस्य
डॉ. मोहन काशीकर, सदस्य
श्री. वैजनाथ काळे, सदस्य
श्री. मोगल जाधव, सदस्य-सचिव

इतिहास व नागरिकशास्त्र अभ्यास गट

श्री. राहुल प्रभू	श्री. विशाल कुलकर्णी
श्री. संजय वझरेकर	प्रा. शेखर पाटील
श्री. सुभाष राठोड	श्री. रामदास ठाकर
सौ. सुनीता दळवी	डॉ. अजित आपटे
डॉ. शिवानी लिमये	डॉ. मोहन खडसे
श्री. भाऊसाहेब उमाटे	सौ. शिवकन्या कदेरकर
डॉ. नागनाथ येवले	श्री. गौतम डांगे
श्री. सदानंद डोंगरे	डॉ. व्यंकटेश खरात
श्री. रवींद्र पाटील	श्री. रविंद्र जिंदे
सौ. रूपाली गिरकर	डॉ. प्रभाकर लोंढे
डॉ. मिनाक्षी उपाध्याय	डॉ. मंजिरी भालेराव
डॉ. रावसाहेब शेळके	प्रा. शशि निघोजकर
डॉ. सतीश चापले	

लेखन गट

श्री. राहुल प्रभू	प्रा. शिवानी लिमये
श्री. भाऊसाहेब उमाटे	श्री. संजय वझरेकर
श्री. प्रशांत सरुडकर	प्रा. साधना कुलकर्णी

मुखपृष्ठ व सजावट

श्री. दिलीप कदम

नकाशाकार

श्री. रविकिरण जाधव

अक्षरजुळणी

मुद्रा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे
कागद : ७० जी.एस.एम. क्रिमवोव्ह
मुद्रणादेश : N/PB/2021-22/Qty.- 25,000
मुद्रक : M/s. Madhuraj Printers Pvt. Ltd., Pune

संयोजक

श्री. मोगल जाधव
विशेषाधिकारी, इतिहास व नागरिकशास्त्र
सौ. वर्षा सरोदे
सहायक विशेषाधिकारी, इतिहास व नागरिकशास्त्र
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.

निर्मिती

श्री. सच्चितानंद आफळे,
मुख्य निर्मिती अधिकारी
श्री. प्रभाकर परब,
निर्मिती अधिकारी
श्री. शशांक कणिकदळे,
सहायक निर्मिती अधिकारी

प्रकाशक

श्री. विवेक उत्तम गोसावी,
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ, प्रभादेवी, मुंबई-२५.

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय
माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या
देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या
परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा
पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून
मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि
वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि
प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी
निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करीत आहे. त्यांचे
कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे
सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

विद्यार्थी मित्रांनो,

इयत्ता तिसरी ते पाचवीपर्यंत इतिहास व नागरिकशास्त्र विषयाचे अध्ययन तुम्ही 'परिसर अभ्यास'मध्ये केले आहे. इयत्ता सहावीपासून अभ्यासक्रमात इतिहास व नागरिकशास्त्र हे स्वतंत्र विषय आहेत. इयत्ता सहावीपासून या दोन्ही विषयांचा समावेश एकाच पाठ्यपुस्तकात करण्यात आला आहे. इयत्ता आठवीचे पाठ्यपुस्तक तुमच्या हाती देताना आम्हांला आनंद वाटतो.

पाठ्यपुस्तकाची रचना, विषय नीट समजावा, मनोरंजक वाटावा आणि आपल्या पूर्वजांनी केलेल्या कार्यातून प्रेरणा मिळावी या हेतूने केलेली आहे. या पाठ्यपुस्तकाच्या अभ्यासाने ज्ञानाबरोबरच तुमचे अध्ययन अर्थपूर्ण होईल असे आम्हांला वाटते. त्यासाठी पाठ्यपुस्तकात रंगीत चित्रे, नकाशे दिलेले आहेत. पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठ लक्षपूर्वक अभ्यासावा. त्यातील जो भाग तुम्हांला समजणार नाही तो भाग शिक्षक, पालक यांच्याकडून समजावून घ्यावा. दिलेल्या चौकटींतील मजकूर तुमची जिज्ञासा वाढवणारा आहे ! तुम्हांला अधिक जाणून घ्यायचे असेल तर 'अॅप'च्या माध्यमातून क्यू.आर.कोडद्वारे प्रत्येक पाठासंबंधी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य आपणांस उपलब्ध होईल. त्याचा अध्ययनासाठी निश्चितच उपयोग होईल. इतिहास हा विषय रंजक करण्याचा प्रयत्न केला असून त्यामुळे तुम्हांला या विषयाची गोडी निश्चितपणे लागेल.

इतिहासाच्या भागात 'आधुनिक भारताचा इतिहास' दिलेला आहे. इतिहासातील नवे प्रवाह आणि शिक्षणाची राष्ट्रीय गाभातत्त्वे, अध्ययन निष्पत्ती यांचा मेळ घालून या पाठ्यपुस्तकाचे लेखन केलेले आहे. आधुनिक भारताच्या इतिहासात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय या तत्त्वांचा आविष्कार कसा होत गेला, हे पाठ्यपुस्तकाच्या अभ्यासातून स्पष्ट होऊ शकेल. पाठ्यपुस्तकात आधुनिक भारताच्या इतिहासाच्या साधनांचा परिचय करून देण्यात आला आहे. तसेच भारतात इंग्रजी सत्तेचा विस्तार कसा होत गेला याचा आढावा घेतलेला आहे. इंग्रजी सत्तेच्या जोखडातून भारताला स्वतंत्र करण्यासाठी भारतीय जनतेने दिलेला अविस्मरणीय लढा, केलेला त्याग याची माहिती इतिहासाच्या भागात दिलेली आहे.

नागरिकशास्त्राच्या भागात संसदीय शासनपद्धतीची ओळख करून देण्यात आलेली आहे. आपल्या देशातील कारभार संविधान, कायदे व नियम यांच्यानुसार चालतो हे सांगितले आहे. पाठ्यपुस्तकात भारताची संसद, केंद्रीय कार्यकारी मंडळ, भारतातील न्यायव्यवस्था, राज्यशासनाचा कारभार, नोकरशाही संरचना व या सर्वांची समाजाच्या लोकशाहीकरणाच्या प्रक्रियेतील भूमिका स्पष्ट केली आहे.

(डॉ.सुनिल मगर)

संचालक

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

पुणे

दिनांक : १८ एप्रिल २०१८, अक्षय्य तृतीया

भारतीय सौर दिनांक : २८ चैत्र १९४०

शिक्षकांसाठी

इयत्ता सहावी आणि सातवीच्या अभ्यासक्रमात अनुक्रमे प्राचीन आणि मध्ययुगीन भारताचा इतिहास आपण अभ्यासला. इयत्ता आठवीच्या इतिहासात भारतातील वसाहतीकरण व निर्वसाहतीकरणाची प्रक्रिया तसेच स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलनाचा समावेश आहे. स्वातंत्र्यलढ्यामागची वैचारिक प्रेरणा, भारतामध्ये राष्ट्रवादाचा उदय आणि विकास, स्वातंत्र्यसेनानींचे योगदान अभ्यासल्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये राष्ट्रीय जबाबदारीचे भान व राष्ट्राभिमान वृद्धिंगत होईल.

इतिहास हा शास्त्रशुद्ध अभ्यासविषय असून त्यात इतिहासाच्या साधनांना अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कालखंडानुसार इतिहासाच्या साधनांचे बदलते स्वरूप विचारात घेऊन पहिल्या घटकात इतिहासाची साधने समाविष्ट करण्यात आली आहेत. युरोपातील प्रबोधनयुग व क्रांतियुगामुळे साम्राज्यवाद वाढीस लागून आशिया व आफ्रिका खंडात वसाहतीकरणाची प्रक्रिया वाढीस लागली. भारतही या पाश्चात्य साम्राज्यवादी महत्त्वाकांक्षेला कसा बळी पडला, ब्रिटिश राजवटीचे भारतावर कोणते परिणाम झाले, पुढील काळात भारतीयांची अस्मिता जागृत होऊन स्वातंत्र्याची प्रेरणा कशी मिळाली याचा आपण विचार करणार आहोत.

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याचे अध्यापन करताना १८५७ चा स्वातंत्र्यलढा, राष्ट्रीय सभेची स्थापना, जहाल व मवाळ कालखंडातील राष्ट्रीय सभेचे कार्य, गांधीयुगातील सत्याग्रहाच्या मार्गाने झालेल्या चळवळी, सशस्त्र क्रांतिकारी चळवळ, आझाद हिंद सेनेचा लढा, भारताला स्वातंत्र्यप्राप्ती, संस्थानांचे विलीनीकरण, फ्रेंच व पोर्तुगीज वसाहतींची मुक्ती अशा घटनांची समग्र माहिती विद्यार्थ्यांना दृक्-श्राव्य साधने (चित्रपट, माहितीपट, अनुबोधपट, ध्वनीफिती इत्यादी) क्षेत्रभेटी, प्रदर्शने, संचयिका, वृत्तपत्रे या माध्यमातून पुरवता येईल.

राजकीय घडामोडींचा विचार करतानाच भारताच्या सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रात कसे बदल होत गेले, सामाजिक व राजकीय समतेचा विचार भारतीयांमध्ये कसा रुजला, याचा परिचय विद्यार्थ्यांना करून देता येईल. भारतीय इतिहासाची पार्श्वभूमी अभ्यासताना महाराष्ट्र राज्य निर्मितीच्या घडामोडी व संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलनाचा विचार आपल्याला करायचा आहे.

इयत्ता सातवीच्या नागरिकशास्त्राच्या भागात आपण संविधानातून व्यक्त होणारे तत्त्वज्ञान, मूल्ये यांचा अभ्यास केलेला आहे. इयत्ता आठवीच्या नागरिकशास्त्राच्या भागात संविधानाने निर्माण केलेली शासनपद्धती, प्रशासकीय व्यवस्था, न्यायदान यंत्रणा आणि न्यायदान पद्धती यांचा विचार केलेला आहे. प्रस्तुत आशय समकालीन घडामोडींच्या आधारे शिकवावा. त्याची सांगड संविधानातील तत्त्वज्ञानाशी आणि त्यातून प्रतिबिंबित होणाऱ्या मूल्ये आणि आदर्शांशी घालावी.

संविधान हा एक प्रवाही दस्तावेज असून त्याद्वारे लोकशाही व कायद्याचे अधिराज्य प्रत्यक्षात येते याची विद्यार्थ्यांना जाणीव करून द्यावी. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक व आर्थिक जाणिवा अधिक प्रगल्भ होण्यास मदत होईल. लोकशाही संस्था आणि विविध राजकीय प्रक्रिया यांच्यातील संबंध शोधणे विद्यार्थ्यांना शक्य होईल. पाठ्यपुस्तकातील दिलेल्या आशयाच्या आधारे चर्चा, गटचर्चा, प्रकल्प, भित्तिपत्रके, एकाच विषयाच्या आधारे अनेक राजकीय पैलू समजून घेता येतील असे उपक्रम विद्यार्थ्यांकडून करून घेता येतील.

पाठ्यपुस्तकाची रचना करताना ज्ञानरचनावादी शिक्षण आणि कृतियुक्त अध्यापन यांना विशेष महत्त्व दिले आहे. याकरिता विद्यार्थ्यांसाठी पाठ्यघटकांविषयी अधिक व रंजक माहितीच्या चौकटी पाठात देण्यात आलेल्या आहेत. त्याचबरोबर चला चर्चा करूया, करून पहा यांतून विद्यार्थी अध्ययनप्रक्रियेत कसा सक्रिय राहील याचा विचार केला आहे. विद्यार्थ्यांच्या कृतिशीलतेला, विचारशक्तीला आणि स्वमतप्रकटीकरणाला वाव मिळेल या दृष्टिकोनातून स्वाध्याय व उपक्रमांची मांडणी करण्यात आलेली आहे. पाठविषयाबाबत अतिरिक्त पूरक माहिती देण्यासाठी QR Code चा समावेश पाठ्यपुस्तकात करण्यात आला आहे, त्याचा वापर करून आपल्याला प्रभावी अध्यापन करणे सुलभ ठरेल.

इतिहास

(आधुनिक भारताचा इतिहास)

अनुक्रमणिका

क्र.	पाठाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१.	इतिहासाची साधने.....	१
२.	युरोप आणि भारत	५
३.	ब्रिटिश सत्तेचे परिणाम	१०
४.	१८५७ चा स्वातंत्र्यलढा	१५
५.	सामाजिक व धार्मिक प्रबोधन	२१
६.	स्वातंत्र्य चळवळीच्या युगास प्रारंभ	२५
७.	असहकार चळवळ	३१
८.	सविनय कायदेभंग चळवळ	३६
९.	स्वातंत्र्यलढ्याचे अंतिम पर्व	४०
१०.	सशस्त्र क्रांतिकारी चळवळ	४५
११.	समतेचा लढा	५०
१२.	स्वातंत्र्यप्राप्ती	५६
१३.	स्वातंत्र्यलढ्याची परिपूर्ती	५९
१४.	महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती	६२

S.O.I. Note : The following foot notes are applicable : (1) © Government of India, Copyright : 2018. (2) The responsibility for the correctness of internal details rests with the publisher. (3) The territorial waters of India extend into the sea to a distance of twelve nautical miles measured from the appropriate base line. (4) The administrative headquarters of Chandigarh, Haryana and Punjab are at Chandigarh. (5) The interstate boundaries amongst Arunachal Pradesh, Assam and Meghalaya shown on this map are as interpreted from the "North-Eastern Areas (Reorganisation) Act. 1971," but have yet to be verified. (6) The external boundaries and coastlines of India agree with the Record/Master Copy certified by Survey of India. (7) The state boundaries between Uttarakhand & Uttar Pradesh, Bihar & Jharkhand and Chattisgarh & Madhya Pradesh have not been verified by the Governments concerned. (8) The spellings of names in this map, have been taken from various sources.

अध्ययन निष्पत्ती

सुचवलेली शैक्षणिक प्रक्रिया

अध्ययनार्थ्यास जोडीने / गटामध्ये / वैयक्तिकरीत्या अध्ययनाच्या संधी देणे व त्यास पुढील गोष्टींसाठी प्रवृत्त करणे.

- ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीला भारतीय सत्ताधीशांच्या अंतर्गत वंशपरंपरागत झगड्यात पडणे का महत्त्वाचे वाटले यांसारख्या विविध गोष्टींवर व घटनांवर प्रश्न उभे राहणे.
- वसाहतवादी प्रशासनाची केंद्रे व भारतीय स्वतंत्रता संग्रामातील महत्त्वाची ठिकाणे, अशा ऐतिहासिकदृष्ट्या महत्त्वाच्या ठिकाणांना भेट देणे.
- गांधीजींची अहिंसेची संकल्पना व तिचा भारताच्या स्वातंत्र्य/राष्ट्रीय चळवळीवरील परिणाम,
- भारतीय स्वातंत्र्यचळवळीतील महत्त्वाच्या घटना दर्शवणारी कालरेषा,
- चौरीचौरा घटनेवर आधारित भूमिका पालनाचे आयोजन,
- 'वसाहतवादी कालखंडात नगदी पिके घेतल्याने जास्त बाधित झालेली क्षेत्रे' भारताच्या नकाशात दाखवणे, यांसारखे प्रकल्प व कृती/उपक्रम आयोजित करणे.
- देशी व ब्रिटिश लेख, आत्मचरित्रे, चरित्रे, कादंबऱ्या, चित्रे, छायाचित्रे, समकालीन लिखाण, कागदपत्रे, वृत्तपत्रांतील लेख, चित्रपट, माहितीपट व आधुनिक लिखाण अशा साधनांची ओळख तत्कालीन विविध चळवळींचा इतिहास समजण्यासाठी व पुनर्रचना करण्यासाठी करणे.
- स्व-मूल्यमापनासाठी अध्यापन शास्त्रीयदृष्ट्या नावीन्यपूर्ण व निकषसंदर्भीय प्रश्नांची (उदा., 'प्लासीच्या लढाईमागील कारणे काय होती?') ओळख करून देणे.

अध्ययन निष्पत्ती

अध्ययनार्थी

- 08.73H.01 इतिहासाची विविध साधने ओळखतात आणि त्यांचा या काळातील इतिहासाच्या पुनर्लेखनासाठी उपयोग स्पष्ट करतात.
- 08.73H.02 विविध स्रोत, विविध प्रदेशांसाठी उपयोगात आणली गेलेली नामावली आणि त्या त्या काळात घडलेल्या ऐतिहासिक घटना यांच्या आधारे 'आधुनिक कालखंड', 'मध्ययुगीन कालखंड' आणि 'प्राचीन कालखंड' यांमधील फरक स्पष्ट करू शकतात.
- 08.73H.03 ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनी ही सर्वाधिक बलशाली सत्ता कशी बनली हे स्पष्ट करतात.
- 08.73H.04 विविध प्रदेशांतील ब्रिटिश कृषी धोरणांमधील फरक स्पष्ट करून सांगतात. उदा., निळीचा उठाव.
- 08.73H.05 एकोणविसाव्या शतकातील आदिवासी समाजाच्या रचना आणि त्यांचे पर्यावरणाशी असलेले नाते यांचे वर्णन करतात.
- 08.73H.06 आदिवासी समाजाच्या संदर्भातील ब्रिटिशांच्या प्रशासकीय धोरणांचे स्पष्टीकरण देतात.
- 08.73H.07 १८५७ च्या स्वातंत्र्यलढ्याचा उगम, स्वरूप आणि विस्तार तसेच त्यापासून घेतलेला बोध यांचे स्पष्टीकरण देतात.
- 08.73H.08 ब्रिटिश सत्तेच्या काळात प्राचीन, नागरी व व्यापारी केंद्रे आणि हस्तव्यवसायावर आधारित उद्योग लयाला जाऊन नवीन नागरी व्यापारी केंद्रे आणि उद्योगधंदे विकसित कसे झाले या गोष्टीचे विश्लेषण करतात.
- 08.73H.09 भारतातील नवीन शिक्षणव्यवस्थेचे संस्थात्मकीकरण कसे झाले हे स्पष्ट करतात.
- 08.73H.10 जातिव्यवस्था, स्त्रियांचे स्थान, विधवांचा पुनर्विवाह, बालविवाह, सामाजिक सुधारणा आणि या प्रश्नांच्या संदर्भातील ब्रिटिश धोरणे आणि कायदे यांचे विश्लेषण करतात.
- 08.73H.11 कलेच्या क्षेत्रात आधुनिक काळात घडून आलेल्या प्रमुख घडामोडींची रूपरेषा सांगू शकतात.
- 08.73H.12 सन १८७० ते स्वातंत्र्यप्राप्ती या काळातील वाटचालीचा आढावा घेतात.
- 08.73H.13 राष्ट्रउभारणीच्या प्रक्रियेतील ठळक घटकांचे विश्लेषण करतात.